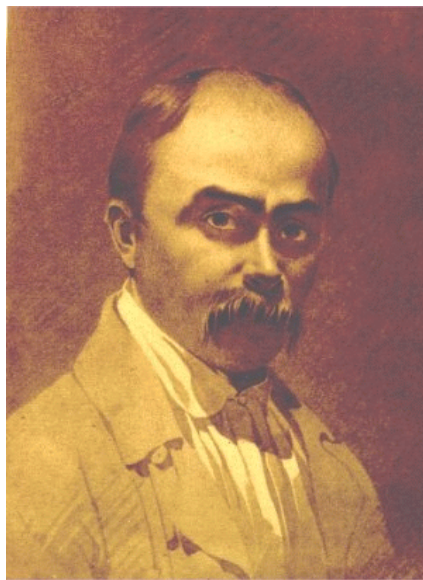

Тарас Шевченко

Наймичка

Переклад В. Сапіцький

За редакцією М. Славинського, П. Зайцева, М. Рудницького й О. Лотоцького

Електронна бібліотека української літератури
2001

Тарас Григорович Шевченко. Наймичка. Повість. 1853.

Набір: Наталя Пісковська, Віктор Пісковський
Електронне форматування: Максим Тарнавський

Текст звірено з виданням: *Повне видання творів Тараса Шевченка*. Том шостий.
Повісті. Chicago: Видавництво Миколи Денисюка, 1959. ст.143–228.

У Шевченка, повість поділена на дві частини. Для вигоди, тут повість поділено на три частини (першу частину поділено на половини).

© Канадський Інститут Українських Студій

НАЙМИЧКА

Між містом Кременчуком та містом Ромном лежить велика транспортна, або чумацька дорога — так званий “Ромоданів” шлях. Звідки він дістав таку назву, — вкрито туманом безвісти, чумаки ж оповідають таку билицю.

Жив у місті Крюкові, що за Дніпром, проти Кременчука, багатий-пребагатий чумак Роман. Що Божого літа виряжав він дві валки, возів щонайменше з двадцять кожна, — одну на Дін по рибу, а другу до Криму по сіль. На першу Пречисту чумаки, його наймити, верталися до міста Крюкова. Частину добра скидали в його коморах, а з рештою — він уже сам вирушав своєю валкою до міста Ромна. А йшов він такою дорогою: спершу на Хорол, так що Золотоноша була йому праворуч, а Веселий Поділ ліворуч, потім із Хорола на Миргород, з Миргорода на Лохвицю, а з Лохвиці вже на Ромен; так от і зміркуйте самі, якого він завжди кругу накидав: це й для поштаря не абищо, а вже про чумака — нема що й казати. От раз якось, продавши в місті Ромні своє добро — що на роздріб, що на гурт, — думав був він вертатись додому та спинився на часок біля корчми, — біля тієї самої корчми, що й тепер стоїть за містом Ромном під вербами на лохвицькій та зінківській дорозі й на Ромодановому шляху. А тут уже під вербами, біля корчми, стояло, десятків зо два розпряжених чумацьких возів, а де-не-де під возами сидять собі люди добрі та горілку кружляють.

От він спинився із своєю худобою, зняв шапку, перехрестився й, звернувшись до чумаків, промовив:

— Благословіть, панове молодці, воли попасати!

Чумаки йому відповіли:

— Бог благословить, поле велике! — і взялися до свого діла; а він, покинувши воли в ярмах, пішов до корчми, говорячи: “Я тільки чвертку випю”.

Заходить до корчми, а там шинкарочка, як на картині намальована, мов шляхтянка яка. Хоч чумак Роман і не молодий уже був, а проте йому серце заграло, дивлячись на таку кралю. Краля це зміркувала й, усміхнувшись, питається:

— А чого вам доброго треба, господа чумаче?

(Вона таки вміла й по-московському закинути).

— А ось чого мені треба, моя добродійко: квартиру горілки та дві кварта меду, та й сама сядь коло мене.

— Добре, — сказала шинкарка, і всипавши йому квартиру горілки, пішла з поставцем до льоху та принесла меду.

Сидить чумак Роман кінець столу, запаливши свою чумацьку люльку, а біля нього сидить молода шинкарочка та дивиться на його сиві вуса своїми голубиними оченятами. Пе чумак Роман, срібною чаркою горілку гірку хиляє, а шинкарочка молодая з золотого келиха мед солодкий пе. Довго вони вдвох собі сиділи, пили та різні пісні співали. І на дворі вже стемніло, а вони сидять собі, пють та співають; вже й темна ніч на дворі: час би чумакові й у дорогу рушати, а він сидить та пе. Уже й північ настала, а він усе сидить та пе, а шинкарочка знай наливає, а воли бідні в ярмах стоять. От уже й Чепіга й Волосожар за гору сховались, і зірниця зійшла; чумак Роман ніби схаменувся, — взяв шапку та люльку

й вийшов з корчми, ліг на возі, вкрився свиткою й ледве промовив: “Соб, мої половіі!”

Воли рушили, взяли соб та й пішли чистим полем, а не лохвицькою дорогою. Не знати, чи довго вони так ішли, і чи довго спав чумак Роман, тільки прокинувся він уже в місті Кременчуці. Слідом за ним поїхали інші чумаки, пробіли широку дорогу та й назвали її Романовим шляхом, а чому його звать Ромоданом, — цього чумаки не знають.

Отакий до слова народній переказ про шлях Ромодан. Не всміхайтесь добротливо, мій ласкавий читальнику; я й сам мало йому віри тому переказові, але з обовязку списувача народнього побуту, мусів згадати про оту дозвільну вигадку народню.

Ближча до правди буде, мабуть, така гадка про походження Ромоданового шляху. Чи не пробив цього шляху князь Григорій Ромодановський, що року 1686 водив військо московське під Брусяну гору, чигиринську резиденцію невгамовного гетьмана Петра Дорошенка? Це, мабуть, правдоподібніше буде. Але, хто б не пробив того шляху, нам, правду кажучи, однаково, а зняли ми річ за нього тому, що подія, про яку оце пишу, сталася в його околицях.

А щоб ви мали повну уяву про шлях Ромодан, то ще й ось що додам. Шлях цей тим прикметний, що, починаючи від Ромна аж до Кременчука — цілих 300 верстов, не наближується він ні до одного міста, ні до містечка, ні до села, ані навіть до хуторів, а йде собі чистим, рівним, зеленим полем.

Тільки де-не-де стоять край нього корчми з величезними стодолами та глибокими криницями, що викопано їх властиво для московських фурщиків, бо наші чумаки ніколи не спиняються в корчмах; а вздовж шляху часто трапляються земляні, порослі перієм, різні на вигляд шанці — то більші, то менші. Частенько трапляються й кургани, зовсім круглі, сажнів із 50 упоперек; є більші й менші, завжди з виходами — двома, трьома й чотирма, — залежно від того, який великий курган. Люди звать їх просто могилами. А є й такі насипи (і то найбільші), що їхньої форми не можна й окреслити: вали ці й розміром і напрямком різні бувають. Форму цих шанців попсували, мабуть пізніше, користолюбні та цікаві нащадки. Не пригадую собі, хто саме робив спробу здобувати салітру з Орельських шанців, себто з так званої “лінії”, спорудженої Петром Першим між Дніпром і Доном на березі річки Орелі, але наслідки показали зовсім нікчемні. Може бути, що й описані мною могили обслідив якийсь охочий до салітри, такий собі Ходаковський, — не знаю, про це вже знатимуть антикварії. Треба ще додати, що всі оті так звані могили мають свої назви: Няньки, Мордачеві, Королеві, тощо. Може останні — це шанці Карла XII, бо він колись по цих місцях вештався з своїми синьожупанними шведами.

Одначе, я зловживаю терпіння моїх ласкавих слухачів: розносився з своїм Ромоданом, мов дурень із писаною торбою, наговорив що твоя перекупка-бублейниця, а про саме діло не сказав ще й слова.

Недалеко шляху Ромодану, праворуч, як їхати з Ромна, простяглася широка прекрасна долина, оточена невисокими горбами, що на них поставали, наче на варті, столітні дуби, липи та ясені; вздовж широкої долини звивається-веться білою блискучою смугою річка Сула. По берегах її стоять, розпустивши свої зелені коси, старі верби й берести. Вздовж берега Сули простяглося велике село, вкрите зеленими темними садами; тільки де-не-де з густої зелені виринає біла плямочка — це біла хата з соломяною стріхою. Такий вигляд

мають мало що не всі села на Україні, коли до того ще додати більше чи менше вітряків. І як привітно мають вони своїми крилами до втомленого подорожнього, пропонуючи гостеві солодкий одпочинок у зелених запашних садках.

Сонце схилялося вже до вечірнього пругу й золотило своїм жовто-багряним світлом і без того золоті, позаставлювані копами лани благодатного села. Широка долина вкрилася прозорим ясно фіялковим туманом, ховаючи в ньому прекрасну лінію свого обрію. Сула зайнялася матовим румянцем, немов та засмагліла на сонці молода жниця в час зустрічі з любим косарем своїм. На жовтаво-пурпуровому матовому тлі хвилястої Сули де-не-де тяглися за рибальським човном ясні, блискучі смужечки, — тяглися й зникали серед темнозеленого очерету. Верби та берести ще нижче схилюлися до води, мов оплакуючи день, що вмирає. Отакої вечірньої години верталися з поля до села молоді, гарні жниці. А тому, що саме цього дня скінчилися жнива, вони, кожна для себе та для свячення в церкві, посплітали вінки з колосків пшениці, з жита та з волошок, і завітчані вертались надвечір із піснями до села, вибравши зпоміж себе “царицю”, щоб було кому в піснях перед вести. Перед вела, виступаючи звільна, прекрасна цариця свята. Соромливо, мов під вагою вінка, схилила вона на груди свою вродливу смугляву голову, вкриту золотистим вінком і чорною розплетеною косою; в руках у неї був серп і невеликий снопок жита, перевязаний зеленою берізкою, — справжня Церера! За нею йшли дівчата й на честь її співали свої журливі пісні; за дівчатами йшли молоді косарі з косами (вони на Сулі отаву косили) й повагом голос за ними вели. І всю оту картину освітлювало розпалене сонце, що вже сідало. Чарівна, зворушлива картина! А підійдіть ви до тієї картини ближче, вдивіться уважніше, й ви побачите на її ясному, рожевому тлі такі плями, що мимохіть одвернетесь і на журливі мелодійні пісні отих вродливих жниць гірко всміхнетесь та затулите собі вуха.

Живуча й невсипуща натура людська! З ранку до вечора на сонці — ані трохи холодку; з рана до вечора жне, зігнувшись, сердешма жниця, і що ж? Настав вечір, іде вона собі додому співаючи, а вдома — тільки повечеряла, — знов або на вулиці або в садку, знову співає й співає безупину до світу; почне на світ займатися, вона знову за серпа та в поле й знову цілісінський день на сонці жне, не розгинаючи спину, — наче все гаразд!

Гей, ви агрономи-філантропи! Вигадайте замість серпа, якусь іншу машину, — ви тим зробите величезну послугу людям, засудженим на тяжку працю для людства.

Гуртки косарів та жниць із своєю прекрасною царицею поволі наближались до села, відбиваючись у ясных водах Сули. Назустріч їм вибігли діти й повиходили матері з немовлятами, вітаючи дорослих дітей своїх із щасливим закінченням озимих жнив, а мати прекрасної цариці, із сльозами на очах, дякувала дівчатам за честь, що припала її дочці, й прохала всіх до своєї хати на вечерю. Ввійшовши до села, дівчата промовисто переглянулись, а молоді косарі нахмурили чорні брови свої. Що за знак? А ось що: і дівчата, й хлопці помітили біля деяких воріт віхи.

Що їм за діло до тих віх? — скажете ви. — Ой, велике їм діло до тих зловісних маяків! Бо коли ви, віхавши до українського села, побачите біля воріт на високій тичці кілька солом'яних китиць, то це означає, що на селі кватирує не піше військо, а кіннота. Віхи означають стайню, а число солом'яних китиць — число коней у стайні. До села, що про

нього мова, прийшли ще тільки квартирієри, повизначали кватирі на стайні та понастромлювали віхи.

Не в одного чорнобривого косаря затремтіло серце, коли він угледів оті зловісні віхи! Не один із них пригадав жахливі, трагічні оповідання про безталанних покриток! А жниці? О, мої рідні жниці, — ніякі драми криваві вас не навчать! Новина — це ваш проклятий ідол, що перед ним ви кладете все, часто честь, а за нею й життя своє безталанне!

Поклоном і честю зустрів жниці сивоусий Улас, батько гарної Лукії, і просив їх ласкаво завітати до його обійстя й повечеряти, чим Бог послав.

Жниці з піснями ввійшли до двору, а на дворі, на зеленому шпориші, була вже розстелена велика біла скатертину. Дівчата, на запросини господаря й господині, посідали круг скатертини, а цариця свята, знявши з голови свій тяжкий золотий вінок, обернула сьак-так навкруг голови свої розкішні чорні коси й, засукавши широкі рукава своєї сорочки, взяла від матері карафу з горілкою та почала частувати своїх подруг.

Підчас вечері батько й мати Лукіїни сиділи на призьбі та милувалися своєю єдиною донькою-красунею. Дивилися вони на свою Лукію, і серце їм билосся життям, повним щастя вщерть. А вона, як привітна господиня та послужлива робітниця, частувала своїх подруг із цілою принадністю наївної простоти.

Після вечері дівчата, помолившись, подякували господареві й господині та своїй молодій подрузі за вечерю, взяли вінки й повагом вийшли на вулицю. А на вулиці попідтинню та під вербами дожидали їх чорнобриві косарі.

— Іди й ти, моя доненько, на вулицю, поспівай із дівчатами.

— Не хочеться мені, моя мамо!

— Чому ж тобі не хочеться, моє серденько? Може ти втомилася, — то ляж, засни.

— Ляжу, мамо.

— Постривай же, я тобі постелю постелю.

І мати послала постелю своїй потомленій доньці та, перехрестивши, поклала її спати.

Втомлена денною працею й вечірнім щастям, Лукія поворочалася трохи на постелі та й заснула.

А потомлені подруги її цілу ніч простояли з своїми чорнобривими косарями під вербами та під калинами, виспівуючи:

“Вийди, Грицю, на вулицю
І ти, Коваленку,
Постоїмо під вербою
Вкупочці тихенько”.

Якби були другого дня не прийшли до села улани, то вся оця історія могла б і скінчитися самою ідилією; але як тільки вони прийшли, так зараз і завязали драму. Тому й прошу моїх слухачів пропустити повз уха принаймні рік та звернути свою ласкаву увагу на картину ось якого змісту.

Верстов із пять, а може й більше, ліворуч Ромодану (знов таки як їхати з Ромна), саме

проти описаного мною села, лежить полога, широка рівнина, — така широка й довга, що й край її в тумані гине; а влітку, за тихих палких днів, то й марево трапляється, мов у безлюдних, неродючих, безводних степах киргизьких. Всю оту долину, наче змережану різнобарвними ланами, покривають темні могили, що своєю формою й розміром нагадують могили між Києвом та Васильковом на Білокняжому полі. Кажу це тому, що з Києва до Одеси більше проїхало людей, що цікавляться рідною старовиною, ніж із Ромна на Кременчук. Ромодановим шляхом, як відомо, йдуть самі чумаки, а чумак людина проста, — яке йому діло до яких хоч могил? Він хіба тільки сам себе питає: “Чиїм трупом вас начинено?”, або, дивлячись задумливо на темні могили, однозвучно, монотонно заспіває... Так от на тій рівнині, серед похмурих могил та різнобарвних ланів, зеленіє невеличкий гай, мов оазис у пустині аравійській, — це хутір багатого козака Якіма Гирла.

Підійдемо ж ближче до цього хутора та гляньмо на його красу природну та на життя його господаря. Ця подорож тим більше нам у пригоді стане, що на тому самотньому хуторі продовжиться драма, що її тут подаю читачеві.

Цілий хутір із садом та з гаєм займає не більше пяти квадратних верстов і окопаний він глибоким та широким ровом, а рів навкруги хутору обсаджений агрестом. Ворота не дощані, як буває по московських заїздах, а звичайні, прості; по боках — масивні дубові стовпи та по кілька гостроколів, а в глухому кінці воріт — стара широка й розлога верба немов закриває собою благодатний хутір од лихого ока. Ввійшовши на хуторне подвір'я, ви побачите праворуч велику клуню, обставлену півскиртами всякого збіжжя, ліворуч од воріт — загороди з повітками для різної худоби, а недалечко за клунею, під старими берестами, дві дубові комори й возовню; проти комор льох із залізними дверима, а в самому кінці двору біліє під липами хата, пошита сніпками на польський лад. За хатою йде вже сад з різними породами яблунь, груш, слив, вишень, черешень і навіть три старі дерева — волоські горіхи, вивезені з Криму ще дідом Якіма Гирла; серед саду колодязь із колесом та дашком, а за садом, у гаю, на невеличкій поляні, пасіка з курінем і з омшаником, а далі вже дуби, липи, берези й усяка інша деревина до самого рову. Вже за ровом був невеличкий ставок, біля нього город, оточений неглибоким ровом і обсажений кукурудзою та соняшниками, а трохи далі, в полі, — баштан.

Отакий-то благодатний хутір був у старого козака Якіма Гирла.

А якого добра повно в його дубових коморах, в льоху — то й не перекажеш! А чумаки його? Де тільки по світу вони не ходять: і в Криму, й на Дону, і в Одесі, а про Київ уже нема що й казати!

Раз якось узявся був Гирло доставити цукровий пісок аж до самої Москви, та Москва не любить із нашим братом “хахлом” жартувати, — так що він ледве з однією парою волів додому вернувся; з того часу, коли хто ненароком скаже хоч слово про Москву, він того просто з хати виганяє, а коли де в гостях почує таке слово, то надіне шапку і, не прощаючись із хазяїном, їде додому на хутір. Яким Гирло, як видно, був чоловік неабиякий: не всякому давав собі на пяти ступати.

Було це в серпні. В неділю, десь біля полудня, Яким Гирло вийшов із хати та й сів на призьбі. Він був уже немолодий, але свіжий і здоровий; вуса й чуб були не те що сиві, а сірі; сорочка на ньому чиста, біла; штани теж білі; він не любив різних московських

китайок і носив усе біле; чоботи на ньому добрі, юхтові; раз поглянеш на нього, то вже скажеш, що це людина заможна, — в обличчі вже щось таке єсть.

Незабаром за ним вийшла й дружина його Марта, — жінка літ із сорок віку, а може й старша, — чисто й гарно вдягнена, в жовтих юхтових чобітках, у плахті та в шовковій червоній юпці, — навіть і старій жінці все те було б до лиця.

Винесла Марта спершу ослінчик, килимком застелений, і поставила його перед чоловіком, а потім уже принесла миску з варениками й тарілку з сметаною; все це поставила, мов на столі, на ослінчику перед чоловіком і сама біля нього сіла.

— Нумо полуднуйте, Якиме! - сказала вона чоловікові.

Яким, перехрестившись, сказав:

— Як полуднувати, то й полуднувати! Господи, благослови!

З тим словом розправив він свої сірі вуса й узяв вареника.

Після вареників Марта винесла миску сливок і жовту запашну диню, — покуштували слив та трохи й дині. Пополуднувавши, Марта все прибрала й знову сіла на призьбі біля свого чоловіка. Довго вони сиділи так мовчки, аж Марта заговорила:

— Щось довго не видно наших чумаків із рибою!

— Та таки довго не видно!

І Яким замовк, йому начеб-то не хотілося далі розмовляти, та й взагалі не був він говіркий.

Трохи згодом Марта знову озвалася:

— Я все, Якиме, думаю: кому-то ми по собі добро своє залишимо? Не дав Бог нам із тобою ні дочки, ні сина, — так самотніми й помремо.

— Так що ж, що помремо? Люди добрі поховують та й добро споживуть.

— Авжеж споживуть: ніде воно не дінеться, а все ж краще, якби була своя рідна дитина.

— Та де ж її взяти, коли Господь прогнівався на нас за гріхи наші?

— Так, — прогнівали ми Господа милосердного, не потішив він старости нашої ледачої! Так і в домовину ляжемо, а нікому буде за нами щиро поплакати, нікому буде й душі наші грішні помянути!

— Знаєш, Якиме, що? Поїду я завтра до Буртів та відвезу панотцеві Ніколі на сорокоуст і за твою, і за свою душу, — нехай одправить, як помремо.

— Завжди ти наговориш такого, що й не слухав би тебе! Ну, скажи ж таки, розумна ти голово, хто ж живий за свою душу сорокоусти править?

— Ні, Якиме не за живу душу, а за усопшу; маю це на думці зробити, щоб потім нам без помину не зостатися.

— Бог милостивий, не зостанешся! А я от про що думаю: щось наша челядь із села довго не вертається!

— Цить, цить, Якиме! Чуєш? О, ще раз!

— Що там ще раз?

— Чуєш?... дитина плаче...

— Еге ж, — за ворітьми.

— Ходім, Якиме, подивімось!

— Ходімо.

І жваво, хоч і не на їх літа, схопилися вони з призьби й пішли до воріт.

І не перекажеш того, як стара Марта та Яким зраділи, побачивши під перелазом загорнену в сіру свитку дитину, з голівкою, прикритою зеленим широким лопухом!

— Якиме! — тільки й спромоглася сказати стара Марта, сплеснувши руками.

А старий Яким, скинувши бриля, молився Богу.

— Якиме, — сказала Марта, взявши дитину на руки, — глянь, яке здорове та хороше!

Яким узяв дитину на руки та й каже:

— Ходім до хати, — воно, сердешне, голодне!

І вони пішли до хати з своїм дорогим скарбом.

У хаті Яким обережно поклав дитину на стіл, дістав з полиці псалтир (він був грамотний), тричі перехрестився й прочитав псалом: “Живий в допомі Вишняго”. Потім узяв дитинку на руки і, передаючи її Марті, сказав:

— “Паче ока бережи її”.

Марта, перехрестившись, прийняла дитину й поклала її на подушку.

— Подивись за нею, Якиме, поки я молока принесу.

Принісши молока, Марта заходилася годувати дитину, а Яким вийшов на двір, знайшов у повітці ночви й почав ладнати до них вервечки. За півгодини, надиво Марті, приніс він у хату готову колиску. Решту дня минула їм непомітно. Надвечір, коли дитина заснула в своїй колисці, Марта, забувши, що це неділя, дістала з бодні тонкого полотна й заходилася кроїти маленькі сорочечки.

А челядь вернувшись із села, оповідала, що на могилі бачили якусь молодицю; спершу вона співала якусь пісню, потім заплакала:

— “А коли ми перехрестилися, так вона зчезла; мабуть то була нечиста сила й запалася в могилу”, — так скінчила оповідати Марина, дівка небоязка.

Другого дня ще до схід сонця, Яким запряг до брички пару добрих коней, помостив бричку сіном, застелив килимом і поїхав до села Буртів за пан-отцем Нилом.

Їдучи повз могилу, він помітив у ранішньому тумані на могилі молодицю. Стояла вона лицем до Якимового хутора. Він глянув на неї, спинив коні й голосно гукнув:

— Добридень, молодице!

— Спасибі! — відповіла жінка.

— Що ти тут робиш, молодице?

— Вчора корову згубила так оце сьогодні дивлюся, чи не пасеться де.

— Ну, добре бувай здорова!

— Спасибі.

Яким сіпнув віжками, й добрі коні понесли його шляхом через поле.

В обід Яким вернувся на хутір із пан-отцем Нилом та з отцем дияконом. Спочивши трохи під хатою та освіжившись “закрепленим” березовим соком, пан-отець Нил увійшов до хати. Спершу він прочитав молитву над дітям, нарік його Марком, а потім із отцем дияконом одправив обряд святого хрещення. Кумами були Яким та щаслива Марта. До самої суботи гостював пан-отець Нил із дияконом на хуторі в Якіма, та й не тільки вони, а чимало таки добрих людей посходилося на Маркові христини.

Минув місяць після христин Марочка (так звала його Марта), і на хуторі Якіма Гирла нічого особливого не сталося; хіба тільки те, що скоро після христин чумаки прийшли з Дону, та це подія звичайна, хоч, правду кажучи, спостережлива голова й у цій звичайній події знайде собі чимало пожитку, як працювата бджола на дрібненькій квітці. Особливо в перші дні варто послухати дозвільного чумака, як він, за чаркою горілки, почне розповідати, через які безкраї степи він переходив та з яких бездонних криниць воли напував; по скільки день він сам без хліба й без води пропадав; які міста бачив, які та на яких саме річках переправи мав, де та які він народи бачив, — аж волосся настовпиться, як слухаєш. Та в Якіма Гирла не було такого дозвільного чумака, а тому не було й балачок про мудровані чумацькі пригоди.

Минав уже вересень і, линучи над хутором, своїм подихом красив зелений гай різними золотими та червоними барвами. Як глянеш іздалека на той гай, то здається, наче вкритий він дорогим різнобарвним килимом, особливо в час, як над ним сонце встає чи заходить. На могилі біля хутора, трохи не щоранку й щовечора, челядь бачила таємничу молодицю. Почали базікати, що це щось неспросту. А воно було дуже спросту: бідолашна ота молодиця була покритка, мати маленького Марочка. Не сила була їй, сердешній, одірватися від того місця, де росла її бідолашна, прекрасна дитина. Скільки разів вона вночі підходила до самого хутора, обходила його навкруги, пересижувала цілі ночі в рові, не заплющуючи очей. Або в неділю коли челядь ішла на село, вона нишком підкрадалася до самих воріт, щоб хоч голос своєї любої дитинки почути. Скільки разів поривалась вона ввійти до двору й випросити назад чи навіть украсти свою дитину, бо без дитини не можна було їй на світі жити, без неї хліб не ївся, вода не пилася, сонце Боже не світило й не гріло. Після того, як її зрадив отой улан-баламут, уся її любов, усе її ніжне почуття пониженої матері зосередилося на її сирітці-дитині. А воно, бідолашне, в чужих людей, на чужих руках засипає, чужі годують його груди, не знає воно матеріної любови, не знає сердечного матеріного поцілунку! Материна любов перемогла й страх, і сором: вона стала на тому, що — хоч би що — піде вона на хутір, — ждала тільки неділі, коли на хуторі людей буде менше.

У неділю Яким, пообідавши та, як звичайно, відпочивши, сидів у своїй світлиці при столі й читав із Псалтиря: “Не ревнуй лукавнующим, ниже завидуй творящим беззаконіє”, а Марта, заколисавши Марка в новій колисці, довго стояла над ним задумана, а потім, зітхнувши, промовила:

— Знаєш що я думаю, Якіме?

— Господь тебе знає, що ти там думаєш?

— Та думаю я, прости мене Господи, що б ми робили, коли б наш Марочко, боронь Боже, помер?

— Я так і знав! Чи ж не гріх тобі ка-зна чим набивати голову?

— Ні, Якіме, як дивлюся я на нього на сонного, то все мені отаке в голову лізе.

— Молись Богу, Марто! Бог милосердний не попустить такого великого нещастя.

— А ще я думаю, Якіме, коли, дасть Бог, доживемо до Покрови, то поїдемо до церкви та запричастимо нашого Марочка, — тоді йому саме шість тижнів мине.

— Поїдемо, це діло християнське!

— А там, я думаю, вже за одним разом розпитатись, чи не знайдемо доброї наймички, бо сам бачиш, — однієї наймички нам тепер мало.

— Що ж? Як треба, то треба, — я не від того...

— Та коли б дав Бог таку, щоб і в господарстві таки тямилася, тоді б я собі Марочка няньчила, а вона б по хазяйству поралася.

Марта зітхнула й замовкла, а Яким перехрестившись, ізнов почав: “Не ревнуй лукавнующим...”.

За кілька хвилин двері стиха відчинились, і до хати ввійшла молодиця, хоч і бідно, але охайно вдягнена; вона несміливо стала на порозі, вклонилася й ледве чутно промовила:

— Боже поможи!

— Спасибі, небого! — відповів Яким. — Сідати просимо!

Молодиця мовчки сіла на лаві біля порога й мовчки пильно дивилася на колиску й на Марту. Багато їй треба було душевної сили, щоб і знаку не подати, що вона найближча сонному Марочку душа.

— Що доброго скажеш, небого? — спитав у неї Яким.

— Зайшла до вас спитатись: чи не треба вам буде наймички?

— Треба, голубочко, страх як треба! У нас тепер, Бог дав, мала дитина, так я все з нею няньчуся, а хазяйство зовсім занедбане.

— Так я б до вас найнялася.

— Наймись наймись, голубочко, у нас тобі лиха не буде.

— А здалека ти, небого?

— Аж зпід Ромна, дядечку.

— Добре! А що ж ти візьмеш на рік?

— Що другим платите, то й мені дайте.

— Добре! Мартусі ми платимо п'ятнадцять на асигнації, нову білу свиту й чоботи шкапові.

— Добре, і я так наймуся.

— Гаразд! Дай уже нам, Марто, чогонебудь пополуднувати!

Марта, виходячи, наказала Якимові:

— Подивися за Марочком, — коли воно прокинеться, так поколиши його.

Яким посунувся на другий кінець столу, ближче до колиски, а Марта ще зза дверей додала:

— Та не бери ти його на свої залізні руки, я сама зараз вернуся.

— От ще розносилася з своїми панськими руками, — пробурмотів Яким і лагідно додав:

— Сідай, небого, на ослоні, ближче до столу.

— Спасибі вам!

Наймичка підійшла до столу й подивилася на колиску; лице її змінилось, і дві великі сльозини покотилися по її змарнілих щоках. Яким помітив це й спитав:

— Що, небого, може й у тебе дитина є?

— Була, та Господь узяв.

— Так, так... Так ти, небого, значить, удова?

— Ні, московка, — відповіла крізь сльози наймичка.

— Так, так... А як тебе звать, небого?

— Лукія.

Саме тоді прокинулась дитина й заплакала. Старий Яким заходився колисати, приспівуючи:

“Е... е, лю-лі,
Чужим дітям дулі,
А нашому калачі,
Щоб спало вдень і вночі”

Бідолашна Лукіє! (Бо це ж була та сама щаслива, прекрасна цариця непорочного сільського свята). Бідолашна! Як одбився в твоєму серці голос твоєї милої єдиної дитини? Сердешна! Ти сама трохи не заридала й не заспівала разом із Якимом, але ти силою своєї любови спинила радісне зворушення й тільки тихими сльозами його вгамувала.

Марта вернулася з полудником, поставила його похапцем на столі й метнулася до коліски.

— Цить, цить, моє серденько! Цур тобі з твоїм вовчим голосом, тільки мого Марочка перелякав... — Цить, моя пташечко, я тобі мізючка дам!

Вона сунула дитині мізюка з теплим молочком і звернулася до Якіма:

— Чом же ти полуднувати не просиш? А коли хочеш яблук чи дуль, так сам піди до льоху та за одним заходом наточи й грушевого квасу, а я від дитини не відійду, доки воно не засне, сердешнее. Ач, як його налякав: і досі ще в сердешного слізки на щічках. Годуйся, годуйся, моє серденько!

Яким, перехрестившись, сів до столу та й Лукію сісти запросив. Зівши кілька вареників, він обізвався наче сам до себе:

— Бач, яка в світі правда, — віддати бідного одинокого чоловіка в москалі, а жінку, сироту вбогу, пустити по світу; негаразд діється між людьми! Добре, що вона ще богобоязлива та шукає заробити собі шматок хліба чесною працею, а інша на її місці та ще з її вродою молодою пропала б!... З душею і з тілом пропала б навіки!

— Хіба Лукія московка? — спитала Марта, прислухавшись до Якимових слів.

— Московка! — відповів Яким, не підводячи голови.

— Безталанна!... А може, Лукіє, твій чоловік був пяниця, ледащо?

— Ледащо, — відповіла Лукія.

Яким підвів голову, подивився на Лукію й сказав:

— То туди ж йому й дорога!

— І я так думаю, Лукіє! — промовила Марта. — Сохрани, Боже й заступи, Пречистая Діво, нашу бідолашну сестру від лихого та ледачого чоловіка! От ми з Якимом, дякувати Богу, прожили таки трохи на світі... Щоправда... Та змолоду чого часом не трапляється...

— Ну, вже завела свої гуслі! — сказав Яким напівжартом, налівсуворо, — Та вашу сестру, якщо не попомати якслід, то й добра не побачиш.

— Та й ви добрі, — ніде правди діти!... Отак завжди забалакаюсь із ним та й небачу,

що мій Марочко давно заснув.

Вона обережно закрила дитину чистою пелюшкою й, перехрестившись, сіла до столу біля Лукії, говорячи:

— Годуйся, Лукіє, та не дивись на нього! Він у мене все щось буркотить; такий уже вродився, нікчемний.

І вона, лагідно всміхаючись, глянула на чоловіка. Яким і знаку не дав, що помітив її усмішку, тільки вуса погладив рукою.

Кінчили полуднувати, встали всі зза столу, помолилися, а Марта, прибираючи із столу посуд, сказала до Лукії:

— Ти пішла б до другої хати та спочила б із дороги, там тепер нікого нема: всі пішли до села на музики.

— Спасибі вам! Я не дуже втомилася, — відповіла Лукія, хоч їй, сердешній, дуже треба було спокою, чи принаймні на самоті побути.

— Та де ж таки не втомилася! Від Липового до нас, мабуть, верстов із сорок буде, — як ти думаєш, Якиме?

— Сорок буде, — відповів Яким.

— Я в Ромні переночувала.

— Та хоч і переночувала, а спочити тобі не пошкодить, — промовила Марта, немов інстинктом угадуючи її душевну втому.

— То я піду й одпочину трохи, — сказала Лукія, відходячи до порогу.

— Стривай, я тобі покажу хату, — сказала Марта й вийшла до темних сіней, потім одчинила протилежні двері та впровадила Лукію до просторої чистої хати.

— Ляж собі тут на полу, або на лаві, та відпочинь трохи, Лукіє.

— Спасибі вам, — відповіла Лукія, а Марта вийшла з хати, причинивши за собою двері.

Лукія, zostавшись на самоті, глянула навкруги, наче хтіла впевнитись, що вона одна в хаті; потім упала на лаву й, закривши лице руками, тихо й гірко заридала. Не з горя плакала вона та не з того незнаття, що раніше гризла її, а з радощів, що ними вщерть повна була її душа: вона тепер знала, що дитина її здорова, а люди, що прийняли її, — добрі люди.

— Господи! — промовила вона: спасибі Тобі, свята Заступнице! Спасибі Тобі, моя Потішнице єдина!

І вона знову залилася сльозами, а заспокоївшись, ходила по хаті та, ламаючи свої схудлі, засмаглі руки, тихо плакала.

— А як ти думаєш Марто, — сказав своїй жінці Яким, коли вони zostалися самі в світлиці: — я гадаю, що наша новобранка чесного, хорошого роду дочка.

— І я так думаю, Якиме, — відповіла Марта, витираючи миску, — що вона чесного роду; лиху людину зараз угадаєш. Та бачиш, яка вона сумна, а може це так — із дороги.

— Ні, не з дороги, а думаю, що вона — безталанна, й сама знає своє безталання. Як ти по полудник виходила, глянула вона на Марочка та й заплакала. Я питаю, чого ти плачеш? А вона мені й каже: “І в мене була дитина, та Бог узяв”. То ж то воно й є! Сердешна, — в неї тільки й радощів на світі було, що дитина, а й того Бог позбавив!

— А не казала: хлопчик чи дівчинка?

— Хлопчик, — одповів Яким і задумався.

Марта поставила миску до мисника, сіла на лаві і теж зажурилася. Помовчавши хвилини дві, вона зітхнула й спитала в Якіма:

— А як ти думаєш, Якіме: чи віддавати нам Марочка до школи, чи ні?

— Розумна ти голово! Чи подумала ти, про що говориш? Теля ще Бо-зна де, а ти вже й довбню лаштуєш! — сказав Яким сердито.

— Ну, от уже й розсердився... Та я так собі сказала...

— Та ви, цокотухи, все так говорите, а про те й у думці нема, що ще завтра Бог пошле. Школа... із школою, якщо хочеш знати, — клопіт чималий. Он у Таранухи вчили, вчили сина, а що вийшло? Пяниця й користолобець!

— Та ти вже як розсердишся, то й ради з тобою нема, — сказала Марта, встаючи з лави, — ні про що й спитатись у тебе не можна! Ну, коли не хочеш до школи давати, то сам учи.

— Авжеж що вчитиму його письма, скільки сам, грішний, знаю, а от ти б його спершу навчила...

— А чого ж я його навчу? Нехай собі здоров росте та щасливий буде! Моє діло жіноче, чого я його навчу?

— Чого? Того, чого ти й сама не знаєш, — усього доброго! Ти тепер йому за матір, то й навчай його молитися Богу, як воно, Бог дасть, уже говоритиме, а я його, подивившись, як воно молитиметься, і письма святого навчу, і псалтир йому свій святий, вмираючи, передам.

— Насилу договорив до краю! Цить, цить, моє серденько!

Саме тут Марко прокинувся. Марта побігла до колиски й, колишучи Марка, якось не надумуючись, заспівала:

“Ой жила вдова
Та на край села;
Вигодувала сина,
Сина Івана;
Вигодувавши до школи дала,
А з школи взяла...”

І, взявши на руки малого, ходила та примовляла:

— От, коли б літо, то в садок би пішли, зайшли б до пасіки, а там старий дід сидить... у, який страшний! Ось він, ось він! Подивись, який страшний!

І вона вказала на Якіма, що сидів за столом. Яким мовчки всміхнувся.

Чи знаєш ти, чи бачиш ти, безталанна, свою рідну, щасливу дитину?

Бачить і знає. Вона, не наслухоючи, чула кожне слово, вимовлене старою Мартою та старим Якимом. В глибині своєї душі вона передбачала прийдешнє своєї дитини, і серцем, повним радости, дякувала всемілосердному Богу за щастя, що Він їй послав.

Дні й далі линули на хуторі, як звичайно. Нова наймичка швидко стала, як своя, серед

челяді й усім уподобалась. До всіх вона була однаково уважна, з усіма однаково лагідна; господиня й господар були з неї особливо вдоволені, а найбільше за її любов до маленького Марка. І справді, він без неї не засипав і не прокидався; все вона знаходила якусь зачіпку, щоб бути біля його колиски; приносила йому теплі пелюшки, такі чисті, що хоч якому паничеві й то не сором. Вона немов передчувала, коли дитина прокинеться, і на ту хвилину завжди було в неї напоготові загріте свіже молоко. Стара Марта не могла надивуватись на таку ревну дбайливість своєї нової наймички. Минув іще місяць, і Лукія, на превелику досаду старшої наймички, цілісінський дім опанувала. Сама господиня звірила їй усі заходи й порання коло господарства, а потім і ключі від комори та від льоху їй оддала, — собі лишила тільки ключа від скрині, та й то тому, що їй здавалось, що не годиться господині ключа не мати. Сам старий Яким, нащо вже людина поважна та неговірка, щоб когось хвалити, та й той, бувало, сам-на-сам із Мартою часом не втерпить і скаже:

— Ну, й благодать же послав нам Господь з отією Лукією!

— Я сама, встаючи й лягаючи, молюся Богу за благодать його святую! Ти глянь лишень, Якиме: де вона не повернеться, що не зробить, — тільки дивитись та любовати з того; а вже щодо Марочка, то така щира, що я й не надивуюся! От, хочби й минулої ночі: Марочко прокинувся, та й заплакало воно, сердешне; я собі, як мертва, сплю, а вона... і Господь її знає, як вона почула з другої хати! Як прокинулася я, то вона вже мізюка йому з молоком подавала та ще й каже до мене: “Не турбуйтеся, я й сама його присплю”. Спасибі їй! Така добра та щира! І от уже котрий місяць вона в нас, а хочби тобі раз на село пішла. Якось у неділю я й кажу їй: “Ти, Лукіє, хоч би до церкви в село пішла!” — “І дома, — каже вона мені, — можна помолитися, аби щира воля була”. Така вже щира та пильна, дай їй, Боже, здоров'я! Я просто, як пані, живу за її плечима.

— Еге, і таке добро Бог посилає якомусь ледачому чоловікові!

— І не кажи, Якиме! Іноді аж заплачу, на неї дивлячись! Чому б Тобі, Господи милосердний, не послать їй талану та радісного життя? Та хоч би тобі коли всміхнулася, чи пожартувала, — хіба що з Марочком, а то все така смутна та невесела.

Такі розмови повторювалися часто в господаря з господинею. Вони дивувалися, чому Лукія завжди така задумана, та їм, простодушним, і на думку не спадала справжня причина цієї задумливості. Вони собі гадали, що її лагідність із безталання й походить. Про рід та її племя вони наче боялися здійсмати мову, інстинктивно розуміючи, що нещасливу людину не слід і розпитувати про її колишне щастя.

Низько кланяюсь вам, прості, невчені люди! Своїми розпитками ви примусили б її брехати, себто подвійно страждати, бо не така її вдача була, щоб на сердечній сповіді небилиці вигадувати. Вона була справжня проста, розумна й прекрасна дитина природи. Всім своїм чистим серцем покохала вона старшину-улана за його красу, за мову ласкаву. А коли він, награвшись нею, кинув її, як дитина кидає ляльку, то вона, нерозумна, тільки заплакала й довго — ще й досі — не може збагнути, як може людина присягатись, а потім збрехати. Її проста, непорочна душа не могла цього зрозуміти, автім для людей більш-менш цивілізованих це річ звичайна, — так, як узяти що та не повернути.

На Різдвяні свята господарі поїхали на село відвідати своїх знайомих, а між ними й

пан-отця Нила, отця диякона й увесь причет церковний. Лукія зосталася вдома сама. (Челядь теж пішла в село на музики, крім старого наймита Сави, що днював і ночував у загороді з волами). Вона була щаслива до краю, бо була сама з своїм щасливим сином! Випровадивши господарів і зачинивши за ними ворота, вона перш за все уважно оглянула весь двір, потім увійшла до хати й засунула засувом двері. Марко саме спав; вона підійшла до його колиски, підняла ряденце й дивилася на нього, аж доки він не прокинувся. Потім узяла дитину на руки й ніжно-ніжно поцілувала. Дитина, немов розуміючи, що її цілує рідна мати, обвила її суху шию своїми пухкими рученятами. Потім вона зняла одною рукою килим із скрині, розстелила його на підлозі, посадовила на килим Марка й, одступивши від нього кроків зо два, плакала й усміхалася до своєї прекрасної дитини; потім сіла на килим і взяла Марка на руки, ніжно пригортаючи до грудей своїх.

Яка вона в ту мить була прекрасна, яка щаслива! Яка чудова, вродлива радість пройшла тоді цілу її істоту! Коли б саме тої хвилини на неї міг би глянути її спокусник, він би впав перед нею навколішки й молився, як перед святою! Ні, його зчерствілій, брудній душі почуття таке недосяжне!

Довго вона бавилася з Марком, підіймала його над головою, становила на підлозі на ноги, знов підіймала й знов становила, розмовляла з ним, сміялася, цілувала його, плакала й знову сміялася; одно слово, гралася з ним, мов семилітня дівчина, співала йому пісень, казки оповідала, звала його всіма здрібнілими пелюстковими іменами, а дитина, наче спочувала радості своєї щасливої матері, бо за цілий день ні разу не заплакала. Та яке ж воно було вродливе! Великі карі оченята блищали, як алмази, і були дуже подібні до очей його прекрасної матері; їх одтінювали чорні довгі вії, й це надавало їм якогось недитячого виразу.

Лукія не помітила, як і вечір надійшов. Що його робить? Треба вечерять варити, а Марко про колиску й не думає: розгулявся так, що його й до ночі не покладеш спати! Хоч би хто з села швидше вертався, а то прийдуть господарі, — що вони скажуть? Подумають, що вона цілий день і цілий вечір проспала! Аж ось заскрипіли ворота, і до двору вїхали господарі.

Лукія відчинила їм двері, жаліючись на Марка, що не дає їй у печі затопити.

— Що ж він робить, усе плаче? — спитала Марта.

— Де там плаче! За цілий день хоч би скривився, все пустує.

— Ой, ти, волоцюго, волоцюго! — промовила Марта, підходячи до Марка. — Та ти йому ще й килим послала?

— Коли ж не лежить у колісці, все на руки проситься.

— Бач, який непосидючий! Стривай, ось я тобі дам!...

Скинувши кожуха й свитку, Марта взяла Марка на руки й сунула йому в руку позолочений медяник, гостинець пан-отця Нила.

Лукія заходила топити піч. За кілька хвилин увійшов до хати й Яким, збиваючи гарапником сніг із нової смушевої шапки.

— Добри вечір! — привітався він, входячи до хати.

— Добри вечір! — відповіла Лукія.

— От ми, дякувати Богу, й додому вернулися, — сказав він, перехрестившись. — А що

наш хазяїн удома поробляє? Мабуть, ради свята плаче?

— Де там плаче! Цілий день спокою бідній Лукії не дає; цілісінький день пустує та й пустує..

— Ой, ти, гайдамако! Глянь, як він обома рученятами медяника загарбав!

І, поклавши на стіл клуночок, Яким, скидаючи свиту й кожуха, почав ніби сам до себе:

— Горе мені з отією матушкою Лікерією! На дорогу таки та й на дорогу! От тобі й надорожився! А тут іще й дякониха та й титарка із своєю сливянкою. Ну, що ти з ними маєш робити? Збили з пантелику, окаянні, та й годі! Лукіє! Покинь ти до дідька свою піч! Іди лишень сюди!

— А що ж ви будете вечеряти, коли я піч покину? — сказала Лукія, повернувшись до нього з рогачем у руках і всміхаючись.

— Не хочу я вечеряти сьогодні, та й завтра не схочу вечерять, і після завтра... та й стара моя теж не хоче вечеряти... Правду кажу, Марто?

— Бач, який розумний! Добре, що сам ситий, то думає, що й усі ситі, а може бідна Лукія цілий день нічого не їла.

— Ну, ну, пішла вже! З тобою й пожартувати не можна.

— Гарні жарти вигідав!

— Та цур вам, варіть хоч три вечері разом, а я добре знаю, що вечеряти не буду!

— Ото завгорить! Нам більше зостанеться!

— Нехай вам зостається, — сказав Яким, сідаючи за стіл. — А засвіти-но, Лукіє, свічку.

Лукія засвітила свічку й поставила на стіл, а Яким, розв'язуючи клунок, тихенько заспівав:

“Та виріс я в наймитах в неволі,
Та не було долі ніколи,
Та гей!...
Ой виріс я в наймитах в дорозі,
При чужому возі в дорозі,
Та гей!...
Та чужії вози мажучи,
Та чужії воли пасучи,
Та гей!...”

— Лукіє! Покинь ти там свою піч, — сказав він, розгортаючи велику червону хустку. — Візьми собі, дочко, моя безталаннице, візьми та носи на здоров'я! Ось на очіпок, а ось на юпку й на спідницю; візьми, дочко моя, та носи на здоров'я. Ходи ти в нас не так, як сирота, а так, як роменська міщанка, як нашого голови дочка. Це зносиш, друге куплю, бо ти в нас не наймичка, а хазяйка; ми із старою за твоїми плечима, як у Бога за дверима живемо.

— Візьми, візьми, Лукіє, — додала Марта, — візьми! Це ми для тебе в московських крамарів купили.

— Та навіщо ж ви купували таке добро? — сказала Лукія: тільки дарма гроші повитрачали!

— Не твої, дочко, гроші, — Божі: Бог дав, Бог і візьме, — відповів Яким, даючи їй гостинці. А Лукія, беручи їх, кланялась і крізь сльози говорила:

— Дякую, дякую вам, мої рідні, мої добродії!

— От так краще, — казав весело Яким. Ти Лукіє, послужи вже нам у нашій старості, а ми, дасть Бог, потроху з тобою обрахуємось. Бачиш, ми вже люди старі; Господь його знає, що з нами буде завтра, а в нас, сама бачиш, дитина мала, сама-самісінька. Ну, не дай Боже, моєї старої не стане... куди воно подінеться!

— Перехристися! Що ти там, як сич на коморі, віщуєш?

— А що ж! Усе в руці Божій!

Марта, кладучи Марка до колиски, тихо промовила:

— Не слухай його, Марку! Це він так од титаревої сливянки.

— Що? — сказав протяжно Яким. — Як дам я тобі сливянки, то знатимеш ти мене!

— Ой, уже й слова сказати не можна!

— Не можна!

І в хаті запанувала тиша; тільки Марта тихо-тихенько приспівувала колисанку, позираючи на сердитого Якима.

Незабаром посходилася вся челядь; вечеря була готова; всі, крім Якима, посідали до столу в протилежній хаті, повечеряли й полягали спати. За хвилину все на хуторі спало. Не спав тільки старий Яким; він сидів у світлиці за столом, схиливши свою сіру голову на міцні, жилаві руки.

Довго сидів він мовчки, а потім заспівав ледве чутно:

“Ой воли мої та половії,
Та чому ви не орете?”...

Доспівавши пісні, він заговорив сам до себе:

— Піду, неодмінно піду чумакувать! Та й справді, що я вдома висижу з цими бабами? Крім гріха, нічого! Не те в дорозі: товариство, степ, могили, міста, а по містах церкви Божі, базари, купецтво! Підходить до тебе бородай пузатий: “По чому, каже, чумаче, риба, або сіль?” - “По тому й по тому, господо купець!” - “А менш не можна, братец чумак? - “Ні, кажемо, господо купець!” - “Ну, якщо не можна, то нехай буде й так”. І гребеш собі червінчики в гаман!

— Гей, чумакування, чумакування! Коли то я тебе забуду! Ні, годі! Піду таки чумакувати! Дай Боже, тільки літа діждати, а то я отут з бабами зовсім закисну!

Вставши зза столу, він довго ще ходив по хаті, потім став перед образами, помолився Богу, узяв псалтиря й прочитав псалом: “Господь просивіщеніє моє, кого убоюся”, а потім став роззуватися, приказуючи:

— От безталання! Нікому й чоботи стягти!

Роззувшись, він ізгасив свічку й ліг спати, читаючи з пам'яті молитву: “Да воскреснет Бог”.